

Inge Unt: "Eisen pidas nõukogude võimu keerukates tingimustes silmas põhimõtet – kui nii ei saa, saab teisiti, ja kuidagi saab ikkagi."

Teadusest praktikasse

Inge Unt

Pedagoogikadoktor

Ferdinand Eiseni haridus ja kogemused moodustasid haridusministri rolli jaoks erakordselt soodsa kombinatsiooni – see oli algkooliõpetaja ja filosoofi koosus. Millele lisandus võime määrata prioriteete, taotleda alati ja sihikindlalt kõige olulisemat, oskus leida kõige kogenumat ja targemat kaadrit ning innustada inimesi ideesid teostama.

Sõandan panna oma mälestusi Ferdinand Eisenist kirja sellepärast, et mu kokkupuuted temaga olid pikaajalised ja mitmekesised. Eisenil olid pidevad kontaktid TRÜ pedagoogika kateedriga, kus ma tema ministriks oleku ajal töötasin. Enam-vähem samal ajavahemikul olin haridusministeeriumi koolijuhtimise, nn Tiki komisjoni liige, sellele komisjonile andis Eisen arutamiseks ja koostamiseks mitmesuguseid määrusi ja juhendeid ning tahtis mõnikord mitmes küsimuses teada ka meie arvamusi. Eiseni pidev hoolitsus sai osaks tema enda loodud ÜPUI-le (Ühiskondlik Pedagoogika Uurimisinstituut), kus olen juhatanud ja juhatan didaktika sektsiooni. Mitmekülgne koostöö jätkus ka siis, kui partei keskkomiteel õnnestus lõpuks Eisen ametist lahti kangutada, mida oli pikka aega üritatud. Lisaks on mul mälestusi muudest allikatest. Esitan neid

üksikute kildude kaupa, taotlemata sealjuures kronoloogiat ja süsteemi.

ÜPUI

Kõigepealt ÜPUI-st, mille mitte üksnes loojaks, vaid ka väljamõtlejaks Eisen oli. Taust on järgmine: 1962. a loodi dotsent Aleksander Elango initsiatiivil TRÜ pedagoogika kateedri baasil õpetajate uurimiskursused. Neist kutsuti osa võtma pedagoogika teooriast ja uurimistööst huvitatud õpetajaid, juhendasid kateedri õppejõud. Kursus lõppes 1964. aastal konverentsiga. Seejärel liitusime Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudiga, mille direktor Endel Pirn pakkus meile suvekursuste läbiviimiseks lahkesti finantsabi ja Värska laagrit. Edasi läks lahti laialdane ja mitmekesine töö: pikad suvekursused ulatusliku õppekava alusel, kursuse lõpul konverents koos kogumike publitseerimisega.

Kui esimene, nn vana kursus lõpetas, keeldusid paljud laiali minemast. Neile võimaldati veel üks kolmeaastane tsükkel. Edasi aga polnud neid tollaegse täienduskursuste süsteemi kohaselt enam kuidagi võimalik kursustele jätta, misjärel paljud käisid ringi ja kaeblesid, et nad ei saa enam uurida. Ja siis saabus päästeinglina Ferdinand Eisen, käies välja hiilgava idee – luua püsivalt tegutsev ja ühiskondlikel alustel töötav uurimisinstituut. Selle tegevuse põhimõtted töötati välja ajaloolisel nn järvekoosolekul, muidugi Värska järve ääres, osavõtjateks veel Aleksander Elango, Heino Liimets ja allkirjutanu. 1972. a loodud instituut töötab tänaseni, on eranditult iga kolme aasta tagant korraldanud konverentsi, andnud oma liikmete töödest välja praeguseks juba üle 50 kogumiku. Iga üpuilane võib instituudi tegevusest osa võtta just nii kaua, kui

ta soovib. Mulle teadaolevatel andmetel pole sellist institutsiooni kuskil mujal. Nii et Eiseni idee ja selle viljakas teostus olid midagi täiesti erakordset.

Filosoof-pedagoog

Eisenil oli kandidaadikraad filosoofias, mitte pedagoogikas, ent sellel alal oli tal laialdane eruditsioon. Ta juurdles pidevalt, mida oleks vaja teooriast praktikas rakendada. 1960. aastatel hakkas Moskva Lenini-nim raamatukokku ilmuma märkimisväärselt palju väliskirjandust, mida meie pedagoogikateadlased käisid usinasti lugemas. Ühtlasi sai 1960-ndatel hariduses ka juba omal käel üht-teist üleliidulisest erinevat ette võtta.

Kui Ferdinand Eisen sattus Tartusse, käis ta, kui vähegi jõudis, ikka pedagoogikakateedrist läbi ja küsis, mida uut soovitame rakendada. Meile oli selline päev pidupäevaks. Mõnikord esitas ta ka otseseid tellimusi.

Isiklik mälestus on selline: Eisen leidis, et meie noortel kipub asi kohusetundega kehvaks muutuma ja oleks vaja teada, kas ja mida sel alal üleliidulises teaduses ette on võetud. Ja tegi mulle üsna resoluutses toonis ülesande see asi välja uurida. Ajasin kõvasti vastu, et ma pole kasvatuse teooriaga üldse tegelnud jne. Tema ei teinud seda kuulmigi ja komandeeris mu kaheks nädalaks Moskvasse raamatukokku lugema. Seal selgus, et sel teemal on kirjutatud hulk väitekirju, ent kõigis on juttu, mida kohuse- ja vastutustunne endast kujutavad ja millised nad peaksid olema, ent üldse polnud uuritud tegelikku olukorda. Artikli ma ikkagi kirjutasin, see polnud suurem asi. Meenutan seda lugu, et näidata, kui tundlikult suutis Eisen tajuda halba ja häirivat, mis alles hakkas tekkima.

Sajaprotsendiline õppeedukus

Eelmine jutt on tihedasti seotud ühe hoopis ulatuslikuma probleemiga. Teatavasti taotleti N Liidus võimalikult sajaprotsendilist õppeedukust. Eisenil oli selge, et ei saa ühel hoobil venitada olematute teadmistega õpilasele välja rahuldavat hinnet ja samal ajal temas kohusetunnet kujundada. Mäletan, et kogu ta ministriks oleku aeg kujutas endast laveerimist selle vahel, kuidas saavutada õppeedukuse niisugune protsent, mille üleliidulised ülemused veel

välja kannatavad, ja teiselt poolt säilitada hariduse kvaliteet. Ta rääkis sellest alalõpmata ja suure murega. Nii olimegi oma protsendiga koos Leedu ja Armeeniaga vaheldumisi auväärsel viimasel või eelviimasel kohal. Aga kui tehti piirkondlik tasemetöötuline kontrolltöö füüsikas, olime esikohal eespoolt arvates.

Mis puutub veel üleliidulisse haridusministeeriumisse (Eiseni ametiajal seda algul ei olnud ja kui see loodi, oli ta väga õnnetus seisus), paistis Eisen seal silma sellega, et temal oli alalõpmata eriarvamus ja teistest erinevad ettepanekud. N Liidu haridusminister olnud selle peale päris tige, hiljem aga möönnud, et huvitaval kombel on see, millest Eisen kunagi viis aastat tagasi rääkis, nüüd kõikjal aktuaalseks muutunud. Ja nii hakati Ferdinand Eisenit lõpuks hindama ning mõnes asjas koguni toetama.

Käisi rehabiliteerimine

Eisenil oli lemmikideid ja -taotlusi, mida ta raudse järjekindlusega püüdis ellu viia. Üks tähtsamaid neist oli Johannes Käisi rehabiliteerimine. Teatavasti oli EK(b)P Keskkomitee büroo teinud 1946. a Käisi tegevuse ja tööde kohta hukkamõistva otsuse, millega Käis osutus muidugi automaatselt keelatud autoriks. Meie kooliuuenduse kõrgperioodil õpetajate seminaris hariduse saanuna austas ja hindas Eisen Johannes Käisi väga ning tegi suuri ja pikaajalisi pingutusi, et otsus annulleeritaks. Selgus, et keskkomitee otsuseid ei tühistata, vaid need suretatakse vajaduse korral ajapikku välja. Eisen otsustas väljasuretamist kiirendada, astudes samme Käisi loominguga laialdaseks tutvustamiseks ja, mis veel tähtsam, tema pärandi koolipraktikasse rakendamiseks.

Üks suurejoonelisemaid ettevõtmisi oli Johannes Käisi 100. sünniaastapäevale pühendatud soliidse kogumiku "Koolile pühendatud elu" koostamine (Eisen ise kirjutas sellele sissejuhatava ülevaatliliku artikli) ja samateemalise konverentsi kokkukutsumine Põlvas 1985. aastal. Ürituse kohapealne korraldaja oli Põlva Keskkooli direktor Paul Lehestik, ÜPUI uurija ja hilisem Johannes Käisi Seltsi asutaja, kelle tööd Eisen kõrgelt hindas.

1989. a koostas Eisen valiku J. Käisi kodulugu, üldõpetust ja loodusõpetust käsitlevatest töödest (need valdkonnad olid talle kogu ta tegevuse vältel eriti sü-

damelähedased, ta tegi siin Jaan Eilartiga tõhusat koostööd) ning 1992. a, seega juba eesti ajal, toimetas "Isetegevuse ja individuaalse tööviisi" teise trüki.

Seoses 1985. aasta konverentsiga on mul ka isiklikku elu puudutav mälestus. Nimelt seadis Eisen mind fakti ette, et pean kirjutama kogumiku jaoks ülevaatliliku artikli Käisi didaktilise süsteemi arengust. Ülesanne oli austav, kuid raske, ent keeldumine ei tulnud kõne allagi. Mul oli tollal Käisi loomingust üsnagi pealiskaudne ettekujutus. Olin lugenud seda, mida mu uurimistöös otseselt eeldas, nüüd aga oli vaja tööta läbi kogu tema didaktikaalane looming, sh põhiteos, käsikirjaline "Õpetuse alused ja teed". Sellist tööd oleksin ma vaevalt muu tegevuse kõrvalt kunagi ette võtnud, tagantjärele olen aga Eisenile lõpmata tänulik, et ta mind nii olulisel teemal enesetäiendusele õhutas. Sain selle eest ka suure preemia. Käisi nimetatud elutööd oli ilmselt lootusetu terviklikult publitseerida ja nii leidis Eisen lahenduse, et teost mingilgi määral tarbimisse läkitada – ta laskis selle viies masinakirjaeksemplaris (kopeer rohkemat ei võimaldanud) ümber lüüa ja kinkis ühe eksemplari mulle.

Töövihikutest

Järgnevalt sellest, mida Eisen pidas Käisi elutöö tulemustest esmajärjekorras vajalikuks ellu rakendada. Kõigepealt töövihikud. Käis koostas oma kaastöölisega 6-klassilise algkooli jaoks kõigis aineis töövihikud. Ta pidas seda õppevahendit hädavajalikuks õpilaste aktiveerimiseks ja nende iseseisva töö (tema termini kohaselt isetegevuse) suunamiseks. Kuna need teemad olid muutunud 1960. aastateks meil iseäranis aktuaalseks, leidis Eisen, et töövihikuid tuleb hakata uuesti koostama ja välja andma. Mis ka küllalt suurejooneliselt ulatuses õnnestus. Siin olime teiste liiduvabariikidega võrreldes ainulaadses olukorras – töövihikulaadseid vahendeid oli mõnel pool olemas vaid katsematerjalidena, meil aga anti need välja pea kõigis aineis ja kõigile klassidele.

Didaktika printsiipidest oli Johannes Käisil tähtsal kohal individualiseerimine, mille elemente sisaldasid ka tema koolkonna töövihikud. Individualiseerimise põhimõtte järgimist pidas Eisen oluliseks uuteski töövihikutes. Üldse soodustas ta

pedagoogikateaduses igati selliste teemade uurimist, mis Käisi kõige olulisemate seisukohtadega kooskõlas olid – aktiviseerimist, õpilaste iseseisvat ja rühmatööd, individualiseerimist.

Originaalõpikud

Käisi põhimõtete rakendamist taotles Eisen ka muus õppekirjanduses. Ta pidas suurt ja visa võitlust originaalõpikute eest. Järjest enam levis nõue kasutada vaid üleliidulisi tõlkeõpikuid. Sest miks peaksid vabariigid vajama oma õpikuid muudes ainetes kui nn rahvuslikes (emakeel ja kirjandus)? Üleliidulise koostatud õpikud on teaduslikumad ja suuremate spetsialistide tehtud. Kampania varjatud põhjus oli ilmselt see, et poleks vaja täiendavat ideoloogilist kontrolli – oli ju tülikas välja uurida, mida kahtlast kusagil kokku kirjutati. Didaktika tuntud põhitõde, et õpetamisel tuleb minna lähemalt kaugemale ning lähtuda kohalikest oludest ja lapse kogemustest, ei peetud rakendamist väärivaks.

Kui Ferdinand Eisen tahtis midagi läbi suruda, palus ta tavaliselt toetust kas Arnold Greenilt või loominguilistelt liitudelt, eriti Kirjanike Liidult. Antud juhul ta aga tajus, et on vaja vägevamat toetust. Koos Heino Liimetsaga koostas ta kirja ei kellelegi muule kui NSVL Ministrite Nõukogu esimehele Kossõginile. Kirjas oli põhjalikult selgitatud, kui vajalikud, ideoloogiliselt õiged ning kasvatuslikult tähtsad on originaalõpikud. Eiseni soovil kirjutasin koos Heino Liimetsaga sellele kirjale alla. Sel viisil tahtis Eisen jätta mulje, et soov pärineb pedagoogikateadlastelt, mitte ministeeriumist. Muid teeneid minul selles ürituses pole. Kartsime pisut kohaliku keskkomitee peapesu, sest sellest asutusest mööda minnes ei tohtinud nõukogude valitsusega kirjavahetust pidada. Mingit peapesu ei järgnenud. Asi lõppes triumfiga – saime Kossõginilt kirja, milles ta teatas, et tehku me pealegi oma õpikuid edasi. Mis ka osaliselt õnnestus. Originaalõpikuid anti ju välja isegi matemaatikas, mida ei saa kuidagi rahvuslikuks aineks pidada.

Diferentseerimine

Valdkond, mida Eisen eriti tähtsaks pidas ning kus ka mõndagi ellu viis, oli õpetuse diferentseerimine kui tee arvestada õpilaste erinevaid võimeid ja huvi-

sid. N Liit oli mulle teadaolevatel andmetel ainus maa, kus üldharidus oli keskkooli lõpuni kõigile õpilastele ühesugune. Eisen asus oma ametisseastumisest alates võitlema olukorra leevendamiseks nii palju kui võimalik. Ta seisis üleliidulises ministeeriumis keskkooli vanema astme hargnemise eest, ent see üritus ei õnnestunud, kuigi tal oli palju pooldajaid. Küll aga kasutas ta kõiki diferentseerimise võimalusi, mida tollased haridusseadused vähegi lubasid. Kõigepealt kuuluvad siia süvaklassid ja -koolid. Algklassidest alates peamiselt muusika, kujutava kunsti, võõrkeelte alal, keskkooli vanemas astmes matemaatikas, füüsikas, keemias, loodusteadustes, humanitaarainetes, kunstides, spordis (viimasest varemgi). Üleliidulises ulatuses oli kõike seda vähe ning peamiselt reaalteadustes ja võõrkeeltes, meil aga kaunis massiliselt ja paljudel aladel, kitsamatel ja laiematel, nii olid meil isegi teatri- ja filmiklassid. Kõigi nende asutamise eest hoolitses Eisen isiklikult ning toetas ühtlasi kohaliku initsiatiivi.

Diferentseerimise teine seaduslik võimalus oli fakultatiiv- ehk vabaained. Ka siin ei pääse ma mööda võrdlusest üleliidulise olukorraga – seal kasutati neid peamiselt reaalinete täiendavaks õppimiseks, mõnikord ka mahajääjate järeleaitamiseks, kuigi mõeldud olid need vastava määruse kohaselt ikkagi õpilaste mitmekülgete võimete arendamiseks ja huvide rahuldamiseks. Meil õpetati nende tundide arvel kõikvõimalikke aineid, eriti aga neid, mille järele oli suur nõudmine, ent mida õppeplaanis polnud (kunstiajalugu, looduskaitse, psühholoogia, filmikunst). Eisen õhutas seda kõigiti. Selles valdkonnas läks ta välja ka riskile ja tegi midagi täiesti ebaseaduslikku. Nimelt kaotati N Liidus kunagi muusika õpetamine keskkooli vanemas astmes, meil õpetati Eiseni korraldusel muusikat kohustuslikult edasi fakultatiivainete tundide arvel. Analoogiliselt toimis ta psühholoogiaga, mida polnud ette nähtud, ent mida ta pidas kõigile õpilastele tingimata vajalikuks aineks.

Tahan rõhutada, et Eisen püüdis esteetilise kasvatusena seotud aineid nii koolis kui ka kooliväliselt igati arendada, nähes, et need valdkonnad on õppeplaanis kehvalt esindatud. Täiesti originaalselt realiseerus see hoiak, kui Kalju

Lehe initsiatiivil lisati kooli kesk- ja vanema astme kirjanduse programmi üsna ulatuslik teatri- ja filmiõpetus. Eisen oli laialdaste kunstihuvidega inimene, milles võisin ka ise veenduda, kui võtsin osa turismireisist SDV-sse, kus ta oli meie rühma juht.

Eisen ja liivlased

Südamelähedane oli Eisenile hõimuliikumine. Mul õnnestus osa saada ühest vaimustavast üritusest. Ta organiseeris väikese bussiga retke liivlaste maile, giidiks palus liivi keele suurima spetsialisti Eduard Vääri (kellesse, nagu hiljem selgus, liivlased suhtusid kui oma lihasesse poega). Reisil olid peale Eiseni veel Harald Reinop koos abikaasaga, Heino Liimets ja ehk veel keegi, ma ei mäleta. Sõitsime läbi pea kõik alad, kus liivlasi elas. Meile lauldi, esinejad panid selga rahvarõivad, rääkisid oma ajaloo. Eisen hoidis end temale omase tagasihoidlikkusega tagaplaanil. Kohalikel oli ikka hea meel küll, kui nad said teada, et meie seas on nii tähtis inimene kui haridusminister. Eiseni enda sõnade kohaselt olevat keskkomitee peaideoloog Lentsmann sellest reisist teada saanud ja kahtlustavalt irisenud, et mida ta ikka sinna Liivimaale otsima läks.

Pedagoogika terminoloogia

Lõpuks – Eisen oli see, kes tõstatab pedagoogika terminoloogia probleemi ning lõi esimese terminoloogiakomisjoni. Ta leidis nimelt, et asi on siin täiesti korrast ära, russismid vohavad ja samatähenduslikke mõisteid tähistatakse sootuks erinevate terminitega. Komisjon töötas hiljem vahelduva eduga ning lõpuks tegevus soikus. Praegu on asi uuesti üles võetud.

Ferdinand Eisenil on eesti rahva ees teened, mida on võimatu üle hinnata. Inimesed neist põlvkondadest, kes on maitse- nud ja saavad veel maitsta tema tegevuse mitmekülgeid vilju, ei tea ega võigi kindlasti paljus teada, kellele nad selle eest tänu võlgnevad – näiteks, et meie keskkool oli 11- ja mitte 10-klassiline.